

בעקבות האירוניה האבודה – מ'סיפור פשוט' ל'א פשוטע מעשה'*

במאמר קולח וקולע טוענת בתיה גור בהארץ (גליון שישי-שבת 23.11.2002), שההצגה של 'יידיש-שפיל' 'א פשוטע מעשה' (המבוסס על הרומאן של עגנון סיפור פשוט) היא 'החמצה'. אין ספק שהיא צודקת. השאלה היא: איך קרה דבר כזה? על השאלה הזאת ענתה גור בנגיעה קלה, אך לדעתי לא מספיק מעמיקה. ומדוע קרה דבר כזה? על זה בתיה גור לא דיברה כלל. ברצוני להתייחס לשתי השאלות.

האירוניה ברומאן, הנעדרת בהצגה, נובעת במידה גדולה מהתנגשות שבין ההגיגים של מספר הסיפור, התם (או 'מיתמם', כפי שגור מעירה בצדק), המאמין באלוקי ישראל ובצדקת דרכיו (והבוטח בחכמת מנהגי הקהילה היהודית), לבין האירועים שבסיפור, המעלים שאלות נוקבות וקשות בקשר לצדקת האל, ואורחות חייה של הקהילה בשבוש (העיר שבה מתרחש הסיפור).

כבר בקטע הראשון שבספר מספר לנו מספר היודע-כול, שאימה של בלומה נאכט היתה חולה 'ימים רבים', ולאחר שהרופאים לא הצליחו לרפאה, "אלוקים בשמים ידע את מכאובה ונטלה מן העולם".¹ הקורא מבין יפה שהאלמנה נאכט לא רצתה להשאיר את בתה בלומה לבד בלי אנשים קרובים אליה, שיאהבו אותה ויגנו עליה. האם אלוקים אכן עשה חסד עם האלמנה בזה שנטל את נשמתה? את זה המספר אינו אומר, אולם הוא נותן לנו להבין שאדם מאמין חייב לחשוב שאכן כן הדבר. לאדם המאמין מעשיו של האל הם לטובה, אפילו כשהתוצאות מצביעות על ההפך. זאת דוגמה ל'דו-משמעות' שעליה דיברה בתיה גור. עגנון אינו קובע מסמרים. הוא נותן לקוראיו להסיק מסקנות, אבל את דרך החשיבה של אדם מאמין הוא מוסר באמצעות המספר.

בתחילת הסיפור נראה שבלומה והירשל עתידים להיות זוג. הם נמשכים זה לזה פיזית וגם נפשית, אולם הזוגיות הזאת אינה מתממשת. כפי שהלל הלקין מעיר, הסופר משאיר אותנו עם ארבע אפשרויות להתפתחות זו: (1) הירשל מתארס

* המאמר הזה הוא חלק ממאמר גדול יותר שידון בהעברת סיפורו של עגנון ממדיום אחר לשני. הוא יקרא: 'מסיפור פשוט ל'א פשוטע מעשה': יתרונות וחסרונות'. ד"ר זלדה כהנא נוימן היא בלשנית המתמחה ביידיש. השנה היא גם חברה באקדמיה לפרס התיאטרון.

עם מינה בהיסח הדעת, כמעט בלי משים, ואינו יודע איך לחלץ עצמו, (2) הירשל הוא ילד-של-אמא שאינו יכול להתנגד לרצונות אימו, (3) הירשל מזדהה בתת-מודע שלו עם אביו. כפי שאביו נטש את אימה של בלומה, כך הוא נוטש את בלומה עצמה, (4) כך רצה האל.² שלושת ההסברים הראשונים אינם מבטלים זה את זה ושלושתם תקפים גם אם הרביעי הוא ההסבר הנכון ביותר לפי טעם המספר. כפי שעגנון מציג את הדברים, בני-אדם אינם יודעים אל-נכון מפני מה דברים קורים, אבל האל יודע גם יודע. במילים של עגנון: "לא כמות שחשב הירשל, חשבו עליו מלמעלה. ארבעים יום קודם יצירתו כבר יצתה בת קול ואמרה בת גדליה ל'הירשל'".³ האם ההסבר של המספר נובע ממאמץ להצדיק את ההתערבות של ההורים לאחר מעשה? שוב, עגנון אינו קובע. הוא מעביר את גרסת המספר המאמין, ונותן לקורא להחליט.

'אלוקים בשמים יודע' הוא המנטרה של סיפור זה. הפראזה הזאת מופיעה בכל פרק, ולפעמים אפילו בכל עמוד. היא משקפת את מורכבות העולם הפנימי של אדם החי עם דיסוננס, במתח כרוני: הוא מאמין באל המיטיב עם בריותיו, אפילו כאשר אנשים ישרים סובלים. הוא מוכן לשייך עצמו לקהילה, למרות ידיעתו שגורמות הקהילה מזיקות לפעמים לפרט.

כדאי לחדד את הדברים: האירוניה הנוצרת בהתנגשות בין האמיתות של האדם המאמין לבין עובדות החיים היא מנת חלקם של מאמינים בלבד. ההתעקשות על טובו של בורא עולם היא שיוצרת את הבעיה. מי שאינו מאמין בטובו של 'אלוקים בשמים' אין לו בעיה. לפי הבנתו של הלא-מאמין, בני-אדם נתונים לטלטלות המקריות, ותוצאות המקריות הן לפעמים (אולי אפילו לרוב) אכזריות. בעולם של לא-מאמינים אין בסיס לאירוניה כגון זו שיוצר עגנון.

החילונים טוענים שלאדם המאמין קל יותר להתמודד עם תלאות החיים. ברובד החברתי יש, אולי, משקל כלשהו בטיעון זה. ברובד הפילוסופי-מחשבתי אין שמץ של אמת בטיעון הזה. האדם המאמין שעניני פקוחות מחויב לאמיתות שמתעמתות עם עובדות החיים ולדרך חיים, המקשה עליו ביותר. המאמינים מבינים שזהו המצב; הם מודעים לקשיים, אבל ממשיכים בדרכם.

האירוניה שבספר, הנובעת מהמתח שהזכרנו, נעלמת לגמרי במחזה בידיש, כי במחזה אין כלל מספר יודע-כול. אפשר לטעון שרומאן כתוב מאפשר לשלב מספר ביתר קלות מאשר בדראמה. יש משהו בטענה זאת, אך ניתן בהחלט להכניס מספר גם לדראמה. אפילו בהצגה זו יש שימוש מוגבל בטכניקה הזאת. בסוף המחזה, כאשר בני העיר משוחחים ביניהם, הבמאי שם בפיהם מילים הנאמרות על-ידי המספר בדף הכתוב. אך זהו מקרה נדיר. לרוב הבמאי אינו מנסה כלל להעביר את דברי המספר שבספר.

יש מקור נוסף לאירוניה בספר, החסר אף הוא בהצגה. בספר יש אין-ספור איזכורים מעולם היהדות: דמויות מהתנ"ך, גם מאמרי חז"ל. אלו גם אלו נשמטו מהמחזה. בזאת מגיעים אנו להבדל העיקרי בין הספר למחזה, ולהחמצה הגדולה של המחזה. הסיפור (שנכתב בידי אדם מושרש בעולם היהדות) פנה אל קהל שהכיר את עולם היהדות, אפילו אם גם לא הזדהה עימו. המחזה פונה לקהל של

חילונים, שעולם היהדות הוא מהם והלאה. ניתן לשער שלא היו יורדים לטעם האיזכורים מעולמם של חז"ל. ואשר למספר יודע-כול, גם הוא וגם עולמו זר לרוב הקהל בתיאטרון. העולים מרוסיה, המאזינים למחזה דרך אוזניות, לא נחשפו מעולם למקורות היהדות. באשר ליתר הקהל (הישראלים, מביני היידיש), חשב כנראה הבמאי שגם להם זרה דמות האדם המאמין. זהו, לפי דעתי, ההסבר היחיד להיעלמות מספר-העל מהמחזה, וזהו ההסבר היחיד להשמטת האיזכורים למאמרי חז"ל.

בתיה גור חושבת שההצגה של 'א' פשוטע מעשה' היא החמצה של "האפשרות לשנות את היחס העברי המתגשש לשפה המתחדשת". לפי דעתי לא זאת ההחמצה. לפי דעתי זוהי החמצה של האפשרות לשנות את יחס העברי המתגשש לאדם המאמין ועולמו.

הערות

- 1 סיפור פשוט (שוקן, הדפסה חמישית, תל-אביב, 1975), עמ' 5, ובהבדל קטן עמ' 24.
- 2 אחרית דבר בתרגום לאנגלית של סיפור פשוט, תרגום הלל הלקין (שוקן, ניו-יורק, 1985), עמ' 242.
- 3 סיפור פשוט: שם, עמ' 63.